

دلیل الکترونیک در نظام ادله اثبات دعوا

مرتضی شهبازی نیا*

استادیار گروه حقوق خصوصی دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس

محبوبه عبدالهی

مریی گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد دزفول

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۱۲/۱۲ - تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۸/۱۳)

چکیده:

در عصر حاضر، ظهور ابزارهای جدید اطلاعاتی و ارتباطی، روش‌هایی جدید را برای برقراری ارتباط و تولید و ذخیره اطلاعات به وجود آورده است؛ استفاده از این روش‌ها در روابط تجاری و روزمره مردم، موجب ایجاد نوعی جدید از دلیل با ماهیتی متفاوت به نام دلیل الکترونیک شده است. با وجود آنکه ماهیت دلیل الکترونیک متفاوت از دلیل سنتی است، می‌توان با به کارگیری روش‌های فنی، عناصری را که قانون برای اعتبار دلیل لازم می‌داند، در دلایل الکترونیک تأمین کرد. به همین جهت، قانون تجارت الکترونیک، ضمن برابر شمردن داده پیام و امضای الکترونیکی با نوشته و امضای سنتی، دلایل الکترونیک را به عنوان نوعی جدید از دلیل معتبر تلقی کرده و واجد ارزش اثباتی می‌داند. در این مقاله، دلیل الکترونیک را معرفی کرده و به بررسی ارزش اثباتی آن می‌پردازیم.

واژگان کلیدی:

دلیل الکترونیک، ادله اثبات دعوا، تجارت الکترونیک، قانون تجارت الکترونیک.

۱- مقدمه

در گذشته، دلایل فقط در اشکال سنتی یعنی در قالب‌های اقرار، سند، شهادت، امارات و سوگند متصور بود اما پس از ظهور فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و به‌کارگیری آنها در امور روزمره، نوع جدیدی از دلایل، به نام دلیل الکترونیک شکل گرفت. با تصویب قانون تجارت الکترونیک، این نوع دلایل به عنوان نوع جدیدی از دلایل در کنار دلایل سنتی در نظام ادله اثبات دعوا معتبر شمرده شده و دارای ارزش اثباتی هستند. در این مقاله، با دلیل الکترونیک و انواع آن آشنا شده، اعتبار و ارزش اثباتی این دلایل در حقوق ایران بررسی می‌شود.

۲- شناخت دلیل الکترونیک

ماده ۱۹۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی دلیل را چنین تعریف کرده است: «دلیل عبارت است از هر امری که اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از دعوا به آن استناد می‌نمایند». در گذشته، به موجب ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی و فصل دهم قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی دلایل منحصر در ۸ نوع اقرار، اسناد کتبی، شهادت، امارات، سوگند، معاینه محل، تحقیق محلی و کارشناسی بود، اما پس از تصویب قانون تجارت الکترونیک، دلیل الکترونیک به عنوان قالب جدیدی از دلایل به نظام ادله اثبات دعوا وارد شد.

دلیل الکترونیک، هر داده پیمایی است که اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از دعوا به آن استناد می‌نمایند. با توجه به تعریف داده پیام مندرج در بند الف ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک، دلیل الکترونیک هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیک، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود و اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از دعوا به آن استناد می‌نمایند (مرکز اسناد مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۰، ص ۳).

با توجه به تعریف وسیع و پویا که قانون تجارت الکترونیک از داده‌پیام ارائه کرده است، نه تنها ابزارهای الکترونیک بلکه تمام ابزارهای موجود از قبیل تلگرام، تلکس، ابزارهای دیجیتالی (Digital)، مغناطیسی (Magnetic)، نوری (Optical)، الکترومغناطیسی (Electromagnetic) و سایر ابزارهای ناشی از فناوری که در آینده به وجود خواهند آمد می‌توانند منشأ ایجاد دلیل الکترونیک باشند (Wang, 2006, p.5).

به این ترتیب، پایگاه‌های اطلاعاتی (Data base)، سیستم‌های اجرایی (Operating System)، برنامه‌های کاربردی (Application Program)، مدل‌های تولیدشده رایانه‌ای (Computer-generated model)، پیام‌های پستی صوتی یا الکترونیک (Electronic and Voice Mail Message)، تمامی

اطلاعات ذخیره شده در حافظه رایانه، گزارشی از تراکنش‌های سیستم الکترونیک (ATM transaction log)، برنامه‌های صفحه گسترده (Spread Sheet)، نسخه‌های چاپی رایانه‌ای (Computer printout) و پوشه‌های صوتی یا تصویری دیجیتال (Digital Audio and Video Files)، هر کدام نوعی دلیل الکترونیک هستند.

دلیل الکترونیک غالباً در ابزارهایی مانند رسانه‌های ذخیره ساز قابل جابه‌جایی (Media)، تلفن‌های همراه و تلفن‌های ثابت، دوربین‌ها یا ضبط‌کننده‌های دیجیتال، رایانه‌های شخصی (Personal Computer)، سرورهای پوشش شبکه یا شبکه‌های رایانه‌ای بزرگ (Main Frame)، ماشین‌های نمابر (Fax) که مخفف واژه "Facsimile" است. (هیئت مؤلفان انتشارات میکروسافت، ۱۳۷۹، ذیل واژه مزبور) و گزارش‌های پخش یا انتقال (Log) ذخیره می‌شود (گاتن، ص ۴۴-۴۳).

۳- تفاوت دلیل الکترونیک و دلیل سنتی

با توجه به اینکه قالب دلیل الکترونیک به صورت داده‌پیام است، ویژگی‌های دلیل الکترونیک متفاوت از دلیل سنتی است که در زیر مهم‌ترین آنها بیان می‌شوند:

۱. داده‌های الکترونیک را می‌توان به صورت بسیار فشرده ذخیره کرد، به همین جهت بایگانی آنها به علت کم‌حجم بودن آسان‌تر است و از طرف دیگر به راحتی می‌توان آنها را مخفی کرد. مثلاً یک گرداننده سخت (Hard drive) بیش از ۱/۵ میلیون صفحه داده و یک نوار مجتمع پشتیبان (Corporate backup tape)، حدود ۴ میلیون صفحه داده را در خود جای می‌دهد (Rockwood, 2005, p.12)

۲. دلیل الکترونیک، برخلاف سند کاغذی، ملموس و عینی نیست؛ به همین جهت به آسانی قابل دستیابی نیست بلکه صرفاً از طریق برنامه نرم افزاری که آن را ایجاد کرده است قابل خواندن می‌باشد و در صورتی که آن برنامه موجود نباشد، سند مزبور قابل دستیابی نیست؛

۳. دلیل الکترونیک، تقریباً هیچ‌گاه از بین نمی‌رود. اگرچه کاربر غالباً گمان می‌کند که با فرمان حذف (Delete) پوشه را از بین برده است اما نسخه حذف شده تقریباً همیشه قابل بازیابی است (Sgarlata Chung, 1998, p.22). ضمن آنکه داده‌های الکترونیک به آسانی قابل تکثیرند و هنگامی که ایجاد می‌شوند در مکان‌های بسیار از جمله پوشه‌های ثبت وقایع (Log File) و سربرگ اسناد (Document Header) ذخیره می‌شوند و از این رو حذف همه آنها کاری دشوار است (گاتن، ۱۳۸۳، صص ۹-۱۱)؛

۴. دلیل الکترونیک غالباً حاوی اطلاعات ارزشمند مانند تاریخ ایجاد، تغییر و حذف پوشه و نیز تاریخ تغییر رمز عبور است که می‌توانند اماراتی برای کشف واقع باشند درحالی‌که دلیل کاغذی فاقد این نوع اطلاعات است (Young, 2001, p.3).

۵. دلیل الکترونیک نامحسوس بوده و به همین جهت به راحتی قابل تغییر است و می‌توان تغییر آن را به کمک دانش فنی به آسانی پنهان کرد؛ اما اسناد کاغذی در حقیقت نمونه‌های فیزیکی بی‌مانند هستند و برای تغییر یک سند کاغذی باید آن را به صورت فیزیکی دستکاری کرد لذا هم تغییر آن دشوار است و هم اینکه این تغییر به آسانی قابل تشخیص است (زرکلام، ۱۳۸۴، ص ۲۹۱)؛

۶. در اسناد الکترونیک تحقق مفهوم سنتی "اصل سند" به معنای نسخه‌ای که بلاواسطه منعکس‌کننده دستخط، امضا و یا اثرانگشت امضاکننده باشد امکان ندارد زیرا در محیط الکترونیک قبل از آنکه اطلاعات در صفحه رایانه رؤیت شوند چندین بار به اجزاء مختلف حافظه رایانه منتقل می‌شوند (Wilding, 1997, p111). بنابراین، نسخه قابل رؤیت دلیل، هیچ‌گاه نسخه اصیل نیست؛

۷. در اسناد سنتی، دستخط صادرکننده و امضا یا اثرانگشت وی در ذیل سند، مثبت انتساب سند به صادرکننده و هویت وی است و در صورت انکار سند به راحتی می‌توان با تطابق خط و امضا از طریق کارشناس، اصالت سند را ثابت کرد اما در اسناد الکترونیک این امکان وجود ندارد، زیرا خط و امضای این اسناد غالباً حاوی ویژگی‌های زیستی صادرکننده نیست؛ به همین جهت، برای اثبات هویت صادرکننده سند و انتساب سند به وی از امضای دیجیتال و دفاتر خدمات صدور گواهی دیجیتال استفاده می‌شود.

۳- انواع دلیل الکترونیک

از آنجا که سطح ایمنی ابزارها و روش‌های مورد استفاده در تولید و ذخیره دلیل الکترونیک متفاوت است، میزان اعتبار دلیل و ارزش اثباتی آن هم متفاوت است. دلیل الکترونیکی را می‌توان به دو نوع دلیل عادی و دلیل مطمئن تقسیم کرد که در زیر به بررسی آنها می‌پردازیم.

۳-۱- دلیل الکترونیک عادی

دلیل عادی، داده‌پیمای است که بوسیله یک سیستم اطلاعاتی غیرمطمئن، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش شده است و دارای امضای الکترونیک غیرمطمئن است به صورتی که نمی‌توان از انتساب سند به صادرکننده، هویت او یا تمامیت سند، اطمینان حاصل کرد.

سیستم اطلاعاتی مورد استفاده برای تولید، ارسال، دریافت، ذخیره و پردازش داده‌پیام، از فناوری بالا برخوردار نیست، چنین سیستمی به نحو مطلوب برنامه‌ریزی نشده و از دقت کافی برخوردار نیست، به همین جهت همواره امکان اشتباه بودن اطلاعات حاصل از عملکرد آن وجود دارد. همچنین این سیستم در برابر نفوذ و سوء استفاده از ایمنی کافی برخوردار نیست و یک رخنه‌گر به راحتی می‌تواند با ورود به شبکه به اطلاعات موجود در آن دسترسی پیدا کرده و آنها را تغییر دهد یا اطلاعات در حال ارسال را از شبکه اینترنت دریافت کرده، آنها را تغییر داده و مجدداً ارسال کند. ورود یک ویروس به چنین سیستمی ممکن است منجر به تغییر یا حذف اطلاعات شود، به همین جهت چنین سیستمی نمی‌تواند تمامیت و محرمانگی اطلاعات را تضمین کند (مهدی پورعطایی، ۱۳۸۰، ص ۲۱۶).

دلیل عادی با یک امضای الکترونیکی ساده تصدیق می‌شود؛ این امضا می‌تواند به صورت تصویر ساده امضای دستی یا درج نام شخص در زیر سند، آدرس پست الکترونیک وی، کارت هوشمند، انتخاب گزینه "موافقم" یا گذرواژه باشد که هیچ‌یک نمی‌توانند انتساب سند به صادرکننده، هویت او و تمامیت سند را تضمین کنند؛ زیرا تمامی این موارد به راحتی قابل جعل هستند. شخص ثالث به راحتی می‌تواند تصویر امضای دستی دیگری را از جانب او به سند ضمیمه کند یا با سرقت کارت هوشمند یا کشف گذر واژه او هویت وی را جعل کند. رایانه‌ها می‌توانند کل کلمات، مکان‌ها و اصطلاحات موجود در یک زبان معین را به منظور کشف گذر واژه آزمون کرده و یک گذر واژه هشت حرفی را در عرض چند ثانیه بیابند (آهنی، ۱۳۸۴، ص ۴۱).

۳-۲- دلیل الکترونیک مطمئن

دلیل الکترونیک مطمئن، داده‌پیمایی است که بوسیله یک سیستم اطلاعاتی مطمئن تولید، ذخیره یا پردازش شده و دارای امضای الکترونیکی مطمئن است. سطح ایمنی فناوری مورد استفاده در این سند به صورتی است که انتساب سند به صادرکننده، هویت او یا تمامیت سند را تضمین می‌کند. چنین سندی غیر قابل انکار، غیر قابل تردید و غیر قابل جعل است. به علاوه چنین دلیلی، پس از ایجاد باید به صورتی ایمن نگهداری شود؛ بنابراین، سیستم اطلاعاتی مطمئن، امضای الکترونیک مطمئن و سابقه مطمئن، ساختار یک دلیل الکترونیک مطمئن را تشکیل می‌دهند، که در زیر به بررسی آنها می‌پردازیم.

معیارهای یک سیستم اطلاعاتی مطمئن در بند ح ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک تعیین شده است. این بند مقرر می‌دارد:

«سیستم اطلاعاتی مطمئن، سیستم اطلاعاتی است که:

۱. به نحوی معقول، در برابر سوءاستفاده و نفوذ محفوظ باشد؛
۲. سطحی معقول از قابلیت دسترسی و تصدی صحیح را دارا باشد؛
۳. به نحوی معقول، متناسب با اهمیت کاری که انجام می‌دهد پیکربندی و سازماندهی شده باشد؛
۴. موافق با رویه ایمن باشد.

به موجب این ماده، سیستم اطلاعاتی مطمئن، سیستمی است که اطلاعات را به‌گونه‌ای ذخیره کند که به هنگام لزوم در دسترس باشند و از طرفی به‌گونه‌ای سازماندهی شود که با جلوگیری از هرگونه نفوذ و سوءاستفاده، تمامیت و محرمانگی اطلاعات را تضمین کند. قانون‌گذار، وجود "سطح معقول" شرایط مزبور را برای اطمینان یک سیستم اطلاعاتی لازم می‌داند. با توجه به معیار "سنجش معقول" (Reasonable Test) که در بند "ن" ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک ارائه شده است، شرایط مذکور با توجه به اوضاع و احوال مبادله داده‌پیام از جمله طبیعت مبادله، مهارت و موقعیت طرفین، حجم مبادلات طرفین در موارد مشابه، در دسترس بودن گزینه‌های پیشنهادی و رد آن گزینه‌ها از جانب هریک از طرفین، هزینه گزینه‌های پیشنهادی، عرف و روش‌های معمول و مورد استفاده در این نوع مبادلات ارزیابی می‌شود.

بنابراین، در یک معامله کم بها، سیستمی که از سطح ایمنی پایین برخوردار است، می‌تواند مطمئن محسوب شود زیرا استفاده از یک سیستم اطلاعاتی با سطح ایمنی بالا که مستلزم هزینه‌های سنگین است در چنین معاملاتی معقول نمی‌باشد. همچنین در یک شرکت کوچک که فقط یک نفر مأمور ثبت اسناد است، یک گذر واژه ساده، سطح معقول تصدی صحیح را تحقق می‌بخشد اما در یک شرکت بزرگ که دارای شبکه رایانه‌ای و سرور (server) مرکزی است، تصدی صحیح در صورتی تحقق می‌یابد که حسابداران صرفاً در حیطه کاری خود به شبکه دسترسی داشته باشند و پس از ثبت اطلاعات توان تغییر آنها را نداشته باشند. شرایط امضای الکترونیک مطمئن نیز به موجب ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیک تعیین شده است:

این ماده مقرر می‌دارد:

«امضای الکترونیک مطمئن باید دارای شرایط زیر باشد.

الف- نسبت به امضاکننده منحصر به فرد باشد؛

ب- هویت امضاکننده "داده‌پیام" را معلوم کند؛

ج- به وسیله امضاکننده و یا تحت اراده انحصاری وی صادر شده باشد؛

د- به نحوی به یک داده‌پیام متصل شود که هر تغییری در آن داده‌پیام، قابل تشخیص و کشف باشد».

بنابراین، امضای الکترونیک مطمئن، هر امضایی است که به واسطه آن، هویت صادرکننده سند به شیوه‌ای مطمئن احراز شده و تمامیت سند را تأمین نماید.

امضای الکترونیک مطمئن به لحاظ فنی می‌تواند یک امضای دیجیتال و یا هر فرایند تجاری معقول باشد که قادر به تأمین کارکردهای مزبور در قانون است. قانون ایران به تبعیت از قانون نمونه آنسیترال درباره امضای مطمئن "رویکرد فناوری- خنثی" (Technology-neutral) را انتخاب کرده است؛ یعنی تبعیت از فناوری خاص را لازم ندانسته بلکه شرایط یک امضای مطمئن را تعیین کرده و هر نوع امضای الکترونیک با هر شرایط فنی در صورتی که قادر به تأمین شرایط مزبور باشد را امضای مطمئن تلقی می‌کند که در هر مورد دادرس باید تحقق شرایط مزبور در ماده ۱۰ را احراز کند.

مزیت این رویکرد، آن است که معیاری پویا را ارائه کرده است بنابراین، در صورت ابداع روش‌های فنی جدید یا از بین رفتن امنیت روش‌های موجود، نیاز به اصلاح قانون نخواهد بود (مرکز اسناد مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، همان، ص ۱۲).

دلیل الکترونیک مطمئن، پس از ایجاد باید با رعایت شرایط یک سابقه اطلاعاتی مطمئن ذخیره شود. ماده ۱۱ قانون تجارت الکترونیک ایران، سابقه اطلاعاتی مطمئن را چنین تعریف کرده است: «سابقه الکترونیک مطمئن، عبارت از داده‌پیمایی است که با رعایت شرایط یک سیستم اطلاعاتی مطمئن ذخیره شده و به هنگام لزوم در دسترس و قابل درک است». منظور از "در دسترس بودن" (Availability) و "قابل درک بودن" (Legibility) آن است که دلیل، باید به صورتی ذخیره شده باشد که به هنگام نیاز بتوان آن را به صورتی خوانا مورد استفاده قرار داد؛ بنابراین، اگر نرم‌افزاری که برای اجرای سند نیاز است موجود نباشد، آن سابقه، مطمئن محسوب نمی‌شود (United Nation, 1996, N.50).

با توجه به شرایط سیستم اطلاعاتی مطمئن مندرج در بند "ح" ماده ۲ قانون تجارت چنین سیستمی به دلیل محفوظ بودن در برابر نفوذ و سوء استفاده، تصدی صحیح و پیکربندی معقول، دقت، تمامیت و محرمانگی سند را تضمین می‌کند. همچنین باتوجه به آنکه چنین سیستمی منطبق بر رویه ایمن است، منشأ و مقصد داده‌پیام و تاریخ ارسال و دریافت آن را تعیین کرده و از این طریق هویت صادرکننده سند را اثبات می‌نماید.

۴- اعتبار و ارزش اثباتی دلیل الکترونیک

همان‌گونه که بیان کردیم در حقوق ایران، دلایل اثبات دعوا منحصر در ۸ نوع است اما با عنایت به آنکه ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک، دلیل الکترونیک را معتبر و قابل استناد می‌داند، درمی‌یابیم که قانونگذار، «دلیل الکترونیک» را به عنوان نوع جدید دلیل، به این دلایل افزوده است. ارزش اثباتی دلیل الکترونیک، با توجه به سطح ایمنی که در فرایند ایجاد و ذخیره دلیل الکترونیک به کار رفته است ارزیابی می‌شود. دلیل الکترونیک به دو نوع عادی و مطمئن تقسیم می‌شود که در زیر به بررسی آنها می‌پردازیم.

۴-۱- ارزش اثباتی دلیل الکترونیک عادی

ارزش اثباتی اسناد الکترونیک عادی را می‌توان از جمع مواد قانون تجارت الکترونیک استنباط کرد. مواد ۶ و ۷ قانون تجارت الکترونیک، داده‌پیام و امضای الکترونیک را معادل نوشته و امضای سنتی می‌داند، از طرفی به موجب ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک، اسناد و ادله اثبات دعوا می‌توانند به صورت داده‌پیام باشند و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان بر اساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی داده‌پیام را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد. یعنی دلیل الکترونیک در هر نوعی - اقرار، سند و شهادت - که باشد، دارای ارزش اثباتی همان نوع دلیل در ادله سنتی است، مثلاً شهادتنامه الکترونیکی دارای اعتبار شهادتنامه سنتی و سند الکترونیک معادل سند عادی سنتی است.

پس با توجه به آنکه ارکان سند عادی سنتی - نوشته و امضا - در مورد این اسناد، محقق است، چنین اسنادی از اعتبار اسناد عادی سنتی برخوردار هستند یعنی تا زمانی که اصالت این اسناد توسط طرف دعوا، تکذیب نشده است، به حکم اصل صحت، این اسناد صحیح هستند و دادرس نمی‌تواند به علت ایمن نبودن فناوری مورد استفاده سند و یا امضای آن، سند را معتبر نداند. لازم به ذکر است که به موجب ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک، اصل صحت در مورد اسناد الکترونیک نیز جاری است.

برخی از صاحب‌نظران، با عنایت به ماده ۱۳ قانون تجارت الکترونیک معتقدند ارزش اثباتی دلیل الکترونیک عادی با توجه به عوامل مطمئنانه توسط دادرس تعیین می‌شود (زرکلام، ۱۳۸۲، ص ۵۳) (آهنی، همان، ص ۱۷۶).

این نظر، صحیح به نظر نمی‌رسد زیرا در نظام حقوقی ایران، سیستم ارزیابی دلیل، قانونی است و ارزش اثباتی دلایل، از پیش تعیین شده و به دادرس تحمیل می‌شود و دادرس نمی‌تواند به اختیار خود ارزش اثباتی دلایل را مشخص کند (مدنی، ۱۳۷۹، ص ۴۵) (شیخ‌نیا، ۱۳۷۳، ص ۴۲) مثلاً نمی‌تواند اقراری را که به صورت الکترونیک واقع شده است مؤثر در دعوا نداند، بالخصوص

آنکه مواد ۶ و ۷ قانون تجارت الکترونیک ارزش اثباتی امضای الکترونیک و داده‌پیام را دقیقاً تعیین کرده است، و آن را به اختیار دادرس، واگذار نکرده است. از مواد قانونی استنباط می‌شود که ماده ۱۳ قانون تجارت الکترونیک که تعیین ارزش اثباتی دلایل را با لحاظ عوامل مطمئن به اختیار دادرس می‌داند، در مقام رفع تعارض ادله الکترونیک با سایر ادله است (عبداللهی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۹).

۲-۴- ارزش اثباتی دلیل الکترونیکی مطمئن

ارزش اثباتی دلیل مطمئن در مواد ۱۴ و ۱۵ قانون تجارت الکترونیک مقرر شده است، این نوع دلیل همانند اسناد رسمی، غیرقابل انکار و تردید است. ماده ۱۵ قانون تجارت الکترونیک مقرر می‌دارد:

«نسبت به داده‌پیام مطمئن، سوابق الکترونیکی مطمئن و امضای الکترونیک مطمئن انکار و تردید مسموع نیست و تنها می‌توان ادعای جعلیت به داده‌پیام مزبور وارد و یا ثابت کرد که داده‌پیام مزبور به جهتی از جهات قانونی از اعتبار افتاده است». بدیهی است که اثبات جعلیت یا از اعتبار افتادن داده‌پیام با مدعی آن است. ماده ۱۴ این قانون نیز در مورد دلایل مطمئن مقرر می‌دارد:

«کلیه داده‌پیام‌هایی که به طریق مطمئن ایجاد و نگهداری شده‌اند از حیث محتویات و امضای مندرج در آن، تعهدات طرفین یا طرفی که تعهد کرده و کلیه اشخاصی که قائم‌مقام قانونی آنان محسوب می‌شوند، اجرای مفاد آن و سایر آثار در حکم اسناد معتبر و قابل استناد در مراجع قضایی و حقوقی است».

عبارت "در حکم اسناد معتبر و قابل استناد" عبارتی مبهم و نامناسب است زیرا قانون، سند را نوشته‌ای می‌داند که در مقام دعوا یا دفاع قابل استناد است پس تمام اسناد قابل استناد هستند و عبارت سند قابل استناد معنا ندارد. از طرفی، دلایل مطمئن به حکم ماده ۱۵ نه تنها معتبر و قابل استنادند بلکه غیرقابل انکار و تردید هستند؛ بنابراین، ذکر قابل استناد بودن دلایل مطمئن توجیهی ندارد ضمن آنکه ماده ۱۲ این قانون تمامی دلایل الکترونیک را خواه مطمئن خواه غیر مطمئن قابل استناد می‌داند و تأکید بر قابلیت استناد دلیل مطمئن در ماده ۱۴، تأکیدی بیهوده است.

برخی معتقدند از آنجا که به حکم ماده ۱۵ قانون تجارت الکترونیک، دلیل الکترونیک مطمئن، از مهم‌ترین اثر اسناد رسمی یعنی «غیر قابل انکار و تردید بودن» برخوردار است، باید از ارزش اثباتی این اسناد نیز برخوردار شود، پس دلیل الکترونیک مطمئن در حکم سند رسمی است یعنی در مواردی همچون صلحنامه، هبه‌نامه، شرکتنامه و اسناد معاملات غیرمنقول، که

قانون وجود یک سند رسمی را برای اعتبار آنها لازم می‌داند، یک دلیل الکترونیک مطمئن می‌تواند این نیاز را برآورده کند (زرکلام، ۱۳۸۴، ص ۲۹۸).

اگر چه شبهه مزبور با توجه به ابهام موجود در ماده ۱۴ قانون تجارت الکترونیک بجاست اما به نظر می‌رسد نمی‌توان بنا به استدلال فوق، دلیل الکترونیک مطمئن را در موارد مزبور، جایگزین سند رسمی دانست، زیرا دلیل الکترونیک مطمئن تفاوت‌هایی با سند رسمی دارد که در زیر مهم‌ترین آنها بررسی می‌شود:

۱- با عنایت به ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی، سند رسمی، سندی است که در اداره ثبت اسناد و املاک یا دفاتر اسناد رسمی یا نزد سایر مأمورین رسمی در حدود صلاحیت آنها طبق مقررات قانونی تنظیم شده باشد و به غیر از این اسناد، سایر اسناد به موجب ماده ۱۲۸۹، سند عادی محسوب می‌شوند، پس اصل بر عادی بودن اسناد است و اسناد رسمی در قانون تعریف شده‌اند که این تعریف، دلایل الکترونیک مطمئن را شامل نمی‌شود، اگرچه مرجع صدور گواهی دیجیتال به عنوان یک مقام رسمی در فرایند تنظیم سند مطمئن دخالت دارد اما این ماده، حضور فیزیکی نزد مقام رسمی را جهت تنظیم سند لازم می‌داند که در این شرط نیز مصالحی نهفته است.

به موجب مواد ۵۰، ۵۲، ۵۷، ۶۴، ۶۶، ۶۷ و ۶۸ قانون ثبت، سردفتر مکلف است هویت، اهلیت و رضای طرفین متعاقدين، و عدم اکراه و اجبار آنان را احراز نماید. اگرچه هویت متعاقدين سند الکترونیک از طریق امضای الکترونیک مطمئن احراز می‌شود اما سلامت ظاهری اراده طرفین و فقدان اجبار و اکراه جز با حضور فیزیکی نزد سردفتر قابل احراز نیست که این مصلحت در دلایل الکترونیک تأمین نمی‌شود.

۲- علاوه بر مزیت عدم قابلیت انکار و تردید، سند رسمی، آثار دیگر نیز دارد، از جمله آنکه تاریخ سند رسمی به موجب ماده ۱۳۰۵ قانون مدنی علیه اشخاص ثالث معتبر است و مدلول این اسناد بدون احتیاج به حکم دادگاه لازم‌الاجراست که قانونگذار، دلیل الکترونیک مطمئن را واجد این آثار نمی‌داند، و اعطای یکی از آثار سند رسمی به دلیل الکترونیک مطمئن نمی‌تواند بر معادل بودن آن با سند رسمی دلالت کند.

۳- علاوه بر دلایل فوق، از برخی از اشارات قانونگذار نیز استنباط می‌شود که قانون‌گذار مایل نبوده است برای اسناد الکترونیک مطمئن، چنین اعتباری قائل شود. به عنوان مثال، ماده ۶ قانون تجارت الکترونیک، در مورد اسناد مالکیت اموال غیرمنقول، و فروش مواد دارویی به مصرف‌کنندگان نهایی، داده‌پیام را معادل نوشته نمی‌داند، همچنین بند ب ماده ۱۱۳ قانون برنامه چهارم توسعه، که به سازمان ثبت اسناد و

املاک کشور، اجازه ارائه خدمات به صورت رایانه‌ای اعطا کرده است، رعایت کتابت را در تنظیم اظهارنامه، صورتمجلس تحدید حدود و دفاتر املاک و اسناد رسمی لازم می‌داند که این امر نشان می‌دهد از نظر قانون‌گذار، دلیل الکترونیک مطمئن نمی‌تواند از اعتباری معادل این اسناد برخوردار شود (عبداهی، همان، صص ۱۱۸-۱۱۹).

۵- اثبات دعوا

با وجود اعتباری که قانون‌گذار برای دلیل الکترونیک قائل شده است، استناد به این نوع دلیل، حتی دلیل الکترونیک مطمئن، استنادکننده را با مشکل روبرو می‌کند زیرا بار اثبات سنگینی را به وی تحمیل می‌کند.

همان‌گونه که گفتیم به موجب ماده ۶ و ۷ قانون تجارت الکترونیک، دلیل الکترونیک عادی معادل سند عادی سنتی است و از همان اعتبار برخوردار است. به موجب ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک اصل بر صحت این اسناد است؛ تا زمانی که طرف دعوا به اصالت سند اعتراض نکرده است، سند محمول بر صحت است و دادرسی نمی‌تواند به علت ایمن نبودن فناوری مورد استفاده سند و یا امضای آن، سند را معتبر نداند.

اگر طرف دعوا که دلیل علیه او مورد استناد قرار گرفته است نسبت به دلیل الکترونیک ادعای جعل نماید، بار اثبات این ادعا برعهده مدعی است، اما اگر وی نسبت به این دلیل، اظهار انکار و تردید نماید، اثبات اصالت دلیل، برعهده استنادکننده است.

به منظور اثبات اصالت سند، استنادکننده باید ایمن بودن سیستم اطلاعاتی و امضای درج شده در سند را اثبات نماید.

قانون تجارت الکترونیک، برای کاستن از بار اثبات، اماراتی پیش‌بینی کرده است. به موجب بند الف ماده ۱۹ این قانون، در صورتی که داده‌پیام بنا به روش مورد توافق یا معرفی شده از جانب اصل‌ساز ارسال شود، به اصل‌ساز منسوب می‌شود، حتی اگر روش مزبور از نظر فنی مطمئن نباشد. به عنوان مثال در صورتی که طرفین طبق توافق خصوصی ارسال پیام از آدرس پست الکترونیک را دلیل بر انتساب سند به ارسال‌کننده بدانند، ارسال‌کننده نمی‌تواند به بهانه اینکه چنین روشی از اطمینان کافی برخوردار نیست، انتساب سند به خود را انکار کند.

در خصوص دلیل مطمئن نیز با اینکه قانون، اعتبار زیادی برای این دلیل قائل شده است، شخصی که در دعوا به دلیل الکترونیک استناد می‌کند بار اثبات زیادی به عهده دارد؛ زیرا در قانون تجارت الکترونیک، اصل بر عادی بودن اسناد الکترونیک است و برای آنکه دلیلی مطمئن تلقی شود، باید شرایط مزبور در قانون را داشته باشد، پس در صورتی که شخصی مدعی مطمئن بودن دلیل باشد در این مورد مدعی محسوب می‌شود زیرا اظهار او خلاف اصل

است و به موجب قاعده «البینه علی من ادعی» بار اثبات به عهده مدعی آن است و برای این امر باید یک یک شرایط مزبور را اثبات نماید، اثبات موارد مزبور مستلزم صرف زمان و هزینه زیادی است و ممکن است دارنده دلیل الکترونیک مطمئن، به دلیل ناتوانی از اثبات، از پیروزی در دعوا محروم شود.

برای معاف کردن مدعی از این تکلیف دشوار، شایسته است مرجعی تشکیل شود که با بررسی روش‌های فنی موجود، برخی روش‌های فنی را که از شرایط اطمینان برخوردارند به عنوان امارات اطمینان دلیل، معرفی نمایند.

پیشنویس قانون تجارت الکترونیک، در ماده ۱۲۷ کمیته‌ای با عنوان کمیته فناوری و استاندارد سیستم‌های اطلاعاتی پیشنهادی کرده بود تا با تحقیق درخصوص آخرین دستاوردهای علمی، بهترین روش‌های موجود را با انتشار راهنمای عمل معرفی نماید که روش‌های فنی معرفی شده بدون نیاز به اثبات اطمینان می‌توانستند در دادگاه مورد قبول قرار گیرد که متأسفانه این بند در تنظیم نهایی قانون حذف شد.

در حال حاضر، امضای دیجیتال که بوسیله مراکز صدور گواهی دیجیتال صادر می‌شود از فرض اطمینان برخوردار است زیرا استاندارد مورد استفاده این مراکز همواره توسط کمیسیون زیرساخت کلید عمومی کشور به‌روزرسانی شده و منطبق با استانداردهای رایج جهانی است، بنابراین در صورتی که طرف دعوا به امضای صادره بوسیله این مراکز استناد کند از اثبات اطمینان معاف می‌باشد.

۶- نتیجه

در قرن اخیر، ظهور فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی و استفاده از ابزارهای جدید در تولید، انتقال و ذخیره اطلاعات، موجب ایجاد نوع جدید دلیل، با ماهیتی متفاوت به نام دلیل الکترونیک شده است.

قانون تجارت الکترونیک، این نوع دلایل را در کنار ادله سنتی معتبر دانسته و ارزش اثباتی این ادله را با توجه به سطح ایمنی فناوری تعیین کرده است. بر این اساس، دلایل به دو نوع دلیل الکترونیک عادی و دلیل الکترونیک مطمئن تقسیم می‌شوند که دلایل الکترونیک عادی از ارزشی معادل اسناد عادی سنتی برخوردارند و دلایل مطمئن، غیر قابل انکار و تردید هستند. اما با وجود ارزش اثباتی بالا که قانون‌گذار برای دلایل الکترونیک مطمئن قائل شده است، اثبات برخورداری دلیل از شرایط اطمینان با دشواری‌هایی روبروست که شایسته است مرجعی برای معرفی روش‌های فنی مطمئن تشکیل شود تا از بار اثبات دعوا کاسته شود.

منابع و مأخذ

الف- فارسی

۱. آهنی، بتول، (۱۳۸۴)، انعقاد و اثبات قراردادهای الکترونیکی، پایان‌نامه دوره دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق دانشگاه تهران.
۲. زرکلام، ستار، (۱۳۸۲)، "امضای الکترونیکی و جایگاه آن در نظام ادله اثبات دعوا"، مجله مدرس، دوره هفتم، شماره اول.
۳. زرکلام، ستار، (۱۳۸۴)، "قانون تجارت الکترونیک و الفبای الکترونیکی"، مجموعه مقاله‌های همایش بررسی جنبه‌های حقوقی فناوری اطلاعات، قم: انتشارات سلسبیل.
۴. شیخ‌نیا، امیرحسین، (۱۳۷۳)، ادله اثبات دعوا، شرکت سهامی انتشار.
۵. عبدالهی، محبوبه، (۱۳۸۷)، دلیل الکترونیکی در دعوای حقوقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه تربیت مدرس.
۶. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۰)، اثبات و دلیل اثبات، ج ۱، نشر میزان.
۷. گاتن، آلن، (۱۳۸۳)، ادله الکترونیکی، ترجمه مصیب رضوانی، تهران، دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی.
۸. گزارش توجیهی پیش‌نویس قانون تجارت الکترونیکی، (۱۳۸۰)، مرکز اسناد مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.
۹. مهدی‌پور عطایی، خسرو، (۱۳۸۰)، تجارت الکترونیکی، مؤسسه فرهنگی دیباگران تهران.
۱۰. مدنی، جلال‌الدین، (۱۳۷۹)، ادله اثبات دعوا، ج ۵، نشر پایدار.
۱۱. نوری، محمدعلی و نخجوانی، رضا، (۱۳۸۲)، حقوق تجارت الکترونیکی، تهران، کتابخانه گنج دانش.
۱۲. هیئت مؤلفان انتشارات میکروسافت، (۱۳۷۹)، فرهنگ تشریحی اصطلاحات کامپیوتری میکروسافت، ترجمه فرهاد قلی‌زاده نوری، ج ۴، انتشارات آذرباد.

ب- خارجی

- 1-Rockwood, Rebecca, (2005), "Shifting Burdens and Concealing Electronic Evidence: Discovery in Digital area", Journal of Law & Technology, Volume xli, Issue 4.
- 2-Sgarlata Chung, Christine and Byer, David, (1998) "The Electronic Paper Trail: Evidentiary Obstacles to Discovery and Admission of Electronic Evidence". Journal of Science and Technology Law.
- 3-1- United National, (1996), UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment. www.uncitral.org/pdf/english/texts/electoms/ml-e_ommon.html.
- 4-Wang, Minyan, (2006), "The Impact of Information Technology Development", Journal of Law and Technology, vol.15, No.3.
- 5-Wilding, Edward, (1997), Computer Evidence: A Forensic Investigations Handbook, London, Sweet& Maxwell.
- 6-Young, Douglas, (2001), "Advising the Corporate Client on the Duty to Preserve Electronic Evidence", aa: www.fbm.com/docs/publications/e_4_c58e30-9D15/4950-9AC8-30CCB4.document.pdf.